

MERKKITEOS PARTIKKELEISTA

Marja-Leena Sorjonen *Responding in conversation: A study of response particles in Finnish.* Pragmatics & Beyond New Series 70. Amsterdam: John Benjamins 2001. 330 s. ISBN 90-272-5085-5.

Marja-Leena Sorjosen suomen dialogipartikkeleita *joo* ja *niin* käsittelevä teos perustuu hänen UCLA:ssa (University of California, Los Angeles) vuonna 1997 valmistuneeseen väitöskirjaansa. Sorjonen on tutkinut suomen partikkeleita jo 1980-luvulta alkaen (esim. Sorjonen 1989), joten kirja edustaa pitkän ja perusteellisen työn huipentumaa. Mielestäni kyseessä on merkkiteos, todellinen tapahtuma suomalaisessa keskusteluntutkimuksessa ja kielitieteessä. Tutkimus on korkeatasoinen, uutta luova ja näkemykseltään laaja. Se tekee epäilemättä tunnetuksi sekä meikäläistä kielen ja vuorovaikutuksen tutkimusta että kieltämme ja sen erityispiirteitä oman tutkimusyhteisömme ulkopuolellakin.

TUTKIMUSMENETELMÄ, AINEISTO JA AVAINKÄSITTEET

Metodina Sorjosen työssä on keskusteluanalyysi, jonka soveltuvuudesta juuri tämäläntyyppisten kielenainesten tutkimiseen työ on selvä todiste. Partikkeleita käsittelevissä tutkimuksissa on toki käytetty muunkinlaisia menetelmiä, mutta tutkimustulokset eivät aina ole olleet täysin tyydyttäviä tai edes riittäviä, minkä Sorjonen kirjassaan varsin uskottavasti osoittaa. Etenkään intuitiivisesti samantapaisten partikkelien, kuten *joo* ja *niin*, välisiin eroihin eivät niitä käsitelleet sanakirjat ja kieliopit ole puuttuneet. Perinteisten tutkimusmenetelmien pohjalta on voitu vain todeta, että nämä kaksi

partikkelia ovat vuorovaikutuksellisilta ja episteemisiltä ominaisuuksiltaan samantapaisia (s. 12). Sorjosen tutkimuksen keskeisiä kysymyksiä onkin se, miten *joo* ja *niin* eroavat toisistaan. Hän osoittaa kirjassaan, että ne eroavat toisistaan sen suhteen, minkätyyppisissä keskustelusekvensseissä ne esiintyvät ja miten ne suhteutuvat keskustelun osallistujien toimintaan. Sorjosen mukaan partikkelien yhteydessä esiintyvät prosodiset piirteet ja kieliopilliset rakenteet ovat myös keskeisiä partikkelien käytön ja tulkinnan kannalta. Keskusteluntutkijoita on joskus kritisoitu kielitieteellisen tietämyksen puutteesta, mutta Sorjosen kohdalla tällaiseen kritiikkiin ei ole syytä: aiheen käsittelystä käy ilmi, että tutkijalla on vanhat tiedot sekä kielitieteestä että keskusteluntutkimuksesta ja kyky soveltaa näitä tietoja aineiston analyysiin.

Kirjan ensimmäisissä luvuissa Sorjonen käsittelee tutkimusongelmaansa, aineistoaan ja metodiaan. Tutkimusongelma on selvästi rajattu: tarkoituksena on siis selvittää näiden kahden samantapaisten vuoroa vastaanottavan partikkelin merkitystä ja käyttötapoja. Aineisto, josta partikkelien käyttöä tarkastellaan, on nähdäkseni riittävä ja soveltuu hyvin tämäläntapaiseen tutkimukseen. Se koostuu pääasiassa puhelin-keskusteluista, joiden lisäksi Sorjonen on analysoinut kahta monenkeskistä kasvokkaiskeskustelua sekä videonauhoitettuja potilaan ja lääkärin välisiä keskusteluja. Täten korpus on huomattavan heterogeeni-

nen, vaikei se tietenkään kata kaikkia konteksteja, joissa partikkeleita esiintyy. Sorjosen esiin nostamat partikkelien käyttötavat ovat kuitenkin tarpeeksi samantapaisia näissä eri konteksteissa, minkä perusteella kattavuus tuntuu uskottavalta.

Sorjosen päähuomion kohteena on se, miten erilaiset kontekstipiirteet yhdistyvät partikkelien käyttöön. Partikkelit nähdään tässä indeksisinä ja refleksiivisinä kielenaineiksina: ne sekä kuvastavat että luovat kontekstia tulkiten edeltävää puhetta tietyllä tavalla, konstruoiden sitä episteemisesti ja affektiivisesti ja samalla myös ennakoiden tietynlaista tulevaa toimintaa keskustelussa. Puheen toiminnallinen ja sekventiaalinen analyysi on tässä työssä tarkkaa, näkemyksellistä ja luovaa. Myös kieliopillisten rakenteiden analyysi vuorovaikutuksen näkökulmasta on innovatiivista, ja sillä on uutta tarjottavaa kieliopin ja vuorovaikutuksen tutkimukselle.

Myös partikkelien prosodiset piirteet ovat tarkastelun kohteena, mutta kuten Sorjonen itsekin huomauttaa (s. 32), analyysi on tältä osin karkeaa. Vaikka partikkelien käytölle todetaan esimerkiksi olevan olennaista se, muodostavatko ne oman intonaatiyksikkönsä vai tuotetaanko ne osana suurempaa prosodista kokonaisuutta, Sorjonen ei tarkemmin selitä, millä perustein puhe on hänen tutkimuksessaan jaettu prosodisiin yksiköihin. Myöskään partikkelin intonaatorakennetta, jonka Sorjonen toteaa olevan tärkeä partikkelin kantamalle merkitykselle, ei ole aina johdonmukaisesti merkitty litteraatioihin. Teoksen lopussa olevassa litteraatiomerkkiluettelossa kerrotaan, että alleviivaus merkitsee painotusta, kysymysmerkki nousevaa intonaatiota ja ylöspäin suuntautuva nuoli nousevaa sävelkorkeutta (*rise in pitch*); selvää ei ole, min-kälaisia perustaajuuden nousuja kutsutaan tässä sävelkorkeuden nousemiseksi ja min-kälaisia nousevaksi intonaatioksi. Esimer-

kin 25 (s. 251–253) käsittelystä käy kuitenkin ilmi, että alleviivauksella tässä esimerkiksi tarkoitetaan sävelkorkeuden nousua. Nämä pienet epä johdonmukaisuudet eivät kuitenkaan sinänsä haittaa Sorjosen tarkoituksen ymmärtämistä.

Luvussa 3 Sorjonen käsittelee indeksisyyden käsitettä ja partikkelien tutkimusta. Indeksisyyden tutkimuksen kuvauksessa painottuu — Sorjosen oman työn kannalta oikeutetusti — keskusteluntutkijoiden panos tämän pragmatiikan avainkäsitteen kehittämiseen. Katsaus partikkelitutkimukseen on tiivis ja kriittinen, ja se toimii hyvin yleisenä johdatuksena partikkelien tutkimuksen historiaan ja nykytilanteeseen.

PARTIKKELIT VASTAUKSINA KYSYMYKSIIN JA DIREKTIIVEIHIN

Luvussa 4 päästään jo itse asiaan. Tässä luvussa käsitellään partikkeleiden käyttöä vastauksina vaihtoehto- eli *kyllä/ei*-kysymyksiin. Sorjosen aineistossa verbin toisto ja *joo*-partikkeli esiintyi vastauksena kysymyksiin, joissa kysymyspartikkeli *-ko* liittyy verbiin (siis kysymyksiin, joissa koko propositio on kysymyksen alainen). *Niin*-partikkeli ei tällaisissa konteksteissa esiintynyt. Se on Sorjosen mukaan (s. 34) näissä yhteyksissä epäkieliopillinen. Näin kieliopin käsite laajenee mielenkiintoisella tavalla lauseen sisältä vieruspareihin — kieliopin alueeksihan katsotaan perinteisesti lauseiden ja sitä pienempien yksikköjen sisäiset mahdolliset ja mahdotomat rakenteet. Vaikka toisaalta termiä kielioppi käytetään muunkinlaiseen tarkoitukseen, esimerkiksi kertomusten rakenteen kuvaamiseen (*story grammars*), ajatus siitä, että kielioppi säätelisi sitä, min-kälaisia vieruspareja voi esiintyä (tai todellisuudessa esiintyy), on kiehtova. Näin ajateltuna kielioppi onkin kielen eri tasoilla toimiva normisto, joka ei periaatteessa

erottelisi tietyinkokoisia rakenteita omaksi alueekseen.

Sorjonen osoittaa, että pelkkä verbin toisto eroaa partikkelivastauksesta. Toisto implikoi vastauksen sisältämän tiedon uutuutta ja tulkitsee siten edeltävän kysymyksen tietoa hakevaksi. Samalla se ilmaisee, että tiedon välittäminen liittyy meneillään olevaan toimintaan, jonka jatkamiseen puhuja on valmis. *Joo*-partikkelilla taas vastataan, kun vastaamisessa ei ole niinkään kysymys uudesta tiedosta vaan puhekumppanilla jo olevan tiedon varmistamisesta. Tyypillisesti *joo*-partikkelin vastaukseen saavat vaihtoehtokysymykset ovatkin seuraavassa vuorossa tehtyjä korjausaloitteita: kysymyksen asettaja tarttuu johonkin edellisen puhujan sanomaan asiaan toistamalla tämän jo käyttämän verbin, ja edellinen puhuja vastaa *joo*-partikkelilla. Tällöinhän on kyse tiedosta, joka on jo jaettua, keskustelussa esille tullutta. Koska *joo*-partikkelin käyttö siis liittyy konteksteihin, joissa tieto on entuudestaan jaettua, sitä käyttämällä puhuja voi ilmaista, että kysyjällä on kysytty tieto hallussaan: partikkeli siis aktiivisesti muoaa kontekstia tietynlaiseksi. Toisaalta *joo*-partikkelin käyttö, toisin kuin verbin toisto, implikoi meneillään olevan toiminnan tai käsiteltävänä olevan toinkin loppua.

Nii(n)-partikkelia taas käytetään, kun sitä edeltävä kysymys on ymmärrystarjokas tai seuraavassa vuorossa tehty korjausaloite, jossa ei toisteta edellä käytettyä verbiä vaan jokin muu edellä oleva rakenne. Täten *niin*-partikkelia käytetään varmistamaan edellisen puhujan tarjoamaa tietoa, ja samalla se myös tulkitsee kysymyksen nimenomaan varmistusta hakevaksi. *Niin*-partikkelia käytetään myös varmistuksena, jos edellinen puhuja on täydentänyt *niin*-partikkelia käyttäneen puhujan kesken jäänyttä vuoroa tai jos edellä oleva, varmistusta hakeva vuoro ei ole kysymyksen muodossa,

vaan on myönteinen väitelause, jolla haetaan varmistusta. Toisin kuin *joo*-partikkelilla vastaanotetuissa kysymyksissä (jotka siis liittyvät tietoon, joka kysyjällä jo on), *niin*-partikkelilla siis varmistetaan tietoa, johon partikkelin käyttäjällä on ensisijainen pääsy. Toiminnallisesti *niin*-partikkelilla muodostetut vastaukset toisaalta katsovat taaksepäin, koska ne varmistavat edellä kysyttyä, mutta toisaalta ne myös implikoivat korjaussekvenssin loppua ja meneillään olevan toiminnan jatkoa. Sorjonen huomauttaa myös, että *niin*-partikkelin käyttötavoissa heijastuu sen historiallinen tausta anaforisen pronominin sijamuotona: *niin*-partikkeli, kuten *se*-pronominiakin, käsittelee tietoa jo annettuna. *Niin*-partikkelin anaforisen perusluonteen mukaista on mielestäni myös sen keskustelussa taaksepäin katsova luonne ja se, että se pronominiähtöiselle elementille odotuksenmukaisesti vieroksuu verbi-interrogatiiveja.

Näille kolmelle vastaustyyppille siis löytyy Sorjosen aineistosta kullekin omat kotiympäristönsä, jossa ne kontrastoituvat edellä olevan kysymyksen muodon ja myös sen suhteen, mitä ne implikoivat tiedon uutuudesta ja meneillään olevan toiminnan jatkuvuudesta. Sorjosen kvalitatiivista, keskusteluesimerkkien kautta rakentuvaa analyysia tukee myös kvantitatiivinen analyysi (s. 57, taulukko 4.2). Kvantitatiivisesta analyysistä näkyy kuitenkin myös, että vastaustyyppit voivat esiintyä kotiympäristönsä ulkopuolellakin. Taitavasti rakennetulla argumentoinnilla ja huolellisella analyysillä Sorjonen osoittaa, että ympäristössään epäodotuksenmukaiset vastaustyyppit kantavat mukanaan tietynlaisia implikaatioita.

Luvussa 5 Sorjonen käsittelee *joo*- ja *niin*-partikkeleiden käyttöä vastauksena direktiiveihin, siis erilaisiin ohjaileviin pyyntöihin, käskyihin, ehdotuksiin ja neuvoihin. Näissä konteksteissa *joo* on huomattavasti *niin*-partikkelia yleisempi (s. 94), ja

sitä käytetään merkinä siitä, että puhuja suostuu direktiivillä ehdotettuun toimintatapaan. Näin on varsinkin aineistoon kuuluvissa lääkärin ja potilaan välisissä keskusteluissa, joissa potilaan *joo*-vastaukset lääkärin toisen persoonan indikaatiivimuotoon puettuihin direktiiveihin (*Syömättä meette aamulla kokeisiin*, esimerkki 9 s. 108–109) ilmaisevat yleensä ongelmatonta suostumista.

Erilaiset tekijät — *joo*-vastauksen prosodiset ominaisuudet, sitä edeltävän direktiivin muoto ja se, seuraako *joo*-vastausta lisää puhetta — saattavat kuitenkin vaikuttaa niin, että *joo*-vastauksen merkitys muoutuu vähemmän selvästi myönteiseksi. Tietyissä konteksteissa se voi implikoida toimintaan sitoutumisen sijasta edellisen vuoron ymmärtämistä, varsinkin jos direktiivi perustellaan, jolloin puhuja voikin ilmaista *joo*-partikkelia käyttämällä, että ymmärtää direktiivin syyt, eikä myönteinen vastaus siis ulotukaan direktiiviin asti.

Niin-partikkeli taas implikoi vielä vähemmän suostumista ehdotettuun toimintaan kuin *joo*: sen avulla puhuja ilmaisee, että direktiivissä esiin tuotu toiminta on vain mahdollinen tapa toimia, ja usein *niin* ennakoikin kielteistä vastausta direktiiviin. Täten *niin*-vastaus direktiiviin onkin ei-preferoitu vastaus, koska sillä ei suostuta puhekumppanin esittämään toimintaan. Tätä tulkintaa tukee *niin*-partikkelin harvinaisuus direktiiveihin annetuissa vastauksissa yleensä ja etenkin se, ettei sitä esiinny imperatiivimuotoisiin direktiiveihin annetuissa vastauksissa. Imperatiivimuotoiset direktiivihän esiintyvät konteksteissa, joissa ehdotettu toiminta nähdään ongelmattomana. Koska *niin*-partikkelilla ei suoraan suostuta ehdotettuun toimintaan, se tekee relevantiksi myös meneillään olevan toiminnan jatkumisen: sitä seuraa odotuksenmukaisesti selitys siitä, miksi direktiiviin ei suostuta, tai sekvenssi, jossa *niin*-partikkelin käyttö-

jä pyytää lisätietoa direktiivin ehdottamasta toiminnasta.

SAMANMIELISYYS JA PARTIKKELIT

Kahdesta ensimmäisestä analyysiluvusta siis kävi ilmi, että *joo* ja *niin* tuntuvat toimivan melko eri tavalla toimiessaan vastauksina kysymyksiin ja direktiiveihin. Näissä ympäristöissä *niin* on harvinaisempi kuin *joo*, jopa epäkieliopillinen. Yleisesti ottaen *joo* toimii selvemmin myönteisenä, preferoituna vastauksena, kun taas *niin* voi olla ei-preferoitukin. Sorjonen osoittaa kuitenkin, että partikkelien käyttöön ja tulkintaan vaikuttavat monet kielen eri tasoilla toimivat seikat niin, että preferoitukin vastaustyyppi voi tietyllä tavalla käytettynä tai tietynlaisessa ympäristössä saada muunlaisia implikaatioita.

Luvuissa 6 ja 7 Sorjonen käsittelee partikkelien käyttöä konteksteissa, joissa jonkinlaisen samanmielisuuden (*affiliation*; termin merkityksestä keskusteluntutkimuksessa s. 132) ilmaiseminen on odotuksenmukaista. Ensin tulevat esiin tapaukset, joissa puhuja on käsitellyt asioita, joista hänellä itsellään on tietoa, mutta kuulijalla ei. Jos puhuja tämäntapaisissa yhteyksissä ilmaisee asennettaan jotain toimintatapaa kohtaan, palautteena käytetty *niin* on selvempi samanmielisuuden osoitus kuin *joo*, joka ottaa kerrotun vastaan neutraalimmin ja toimii vain edellisen vuoron sisällön ymmärtämisen merkinä. Täten *niin*-partikkeli myös tulkitsee edellisen vuoron samanmielisyyttä hakevaksi.

Kuten kysymyksien ja direktiivien vastaanottamisessa, myös tämäntyyppisissä konteksteissa on edeltävän vuoron kielipöytämuodolla yhteyksiä niihin palautteena tulevan partikkelin käyttöön. Sorjosen mukaan *niin*-partikkelia käytetään usein nollapersoonakonstruktioden vastaanottamisessa (s. 134–140). Laitisen

(1995; tulossa) mukaan suomen nollapersoonakonstruktiot avaavat puhetapahtuman osallistujille yhteisen kokemuksen, samastumisen, jaetun ja jaettavan tietoisuuden indeksisen paikan. Tältä taustalta *niin*-partikkelin käyttö juuri näissä konteksteissa tuntuu varsin ymmärrettävältä: nollapersoonan käyttö rakentaa tilanteen, jossa toisen osanottajan samanmielisyyttä osoittava *niin* on kotonaan. Tällaiset tilanteet ovat luonteeltaan hienovaraisuutta vaativia. Samantapaisia konteksteja ovat myös ensimmäisen persoonan muodossa tehdyt kannanotot, jotka otetaan vastaan *niin*-partikkelilla, jos edeltävän vuoron sisältö on jollakin tapaa arkaluontoista. Erittymisen hyvin tätä *niin*-partikkelin käyttötapaa valaisee Sorjosen esimerkki (s. 141–142) terveystieteiden vastanotolta, jossa potilas ilmoittaa, ettei hänellä ole varaa lääkärin juuri ehdottamaan yksityislääkärillä käyntiin. Potilaan vuoro on eipreferoitu, koska hän hylkää lääkärin neuvon. Lääkäri ottaa tämän preferoimattoman vuoron vastaan *niin*-partikkelilla, jolla hän ilmaisee samanmielisyyttä eli ymmärrystä potilaan selitystä kohtaan siitä, että rahan puute voi olla syy olla menemättä yksityislääkärille. *Niin*-partikkelin tehtävänä siis näyttää olevan nimenomaan samanmielisyyden osoittaminen keskustelun kannalta ongelmallisissa kohdissa: sillä osoitetaan, että puhekumppanin esittämät syyt toimia odotuksenvastaisesti ovat ymmärrettäviä.

Sekventiaalisilta ominaisuuksiltaan *niin* on jatkoa ennakoiva. Sillä vastaanotetaan sekä vuoronvaihdon mahdollistavia että keskeneräisiä sekvenssejä. Jos *niin*-partikkelia edeltävä vuoro tekee relevantiksi samanmielisyyden osoittamisen lisäksi muunkinlaisen toiminnan, seuraa *niin*-partikkelia usein *joo*-partikkeli, jolla puhuja siirtyy vastaanottamaan edeltävän vuoron toiminnallisen puolen; *joo*-partikkeliltahan

puuttuu *niin*-partikkelin samanmielisyyttä osoittava merkitys, ja sillä puhuja osoittaa pelkästään ymmärtäneensä edellisen vuoron sisällön.

Niin toimii samanmielisyyden ilmaisijana myös sellaisissa konteksteissa, joissa puheenaiheena ovat puhujan kokemukset, joista kuulijallakin on omaa tietoa. Tällaisia konteksteja käsitellään luvussa 7. Tällöin *niin*-partikkelia seuraa usein edellisen puhujan vuorossaan käyttämän verbin toisto. Sorjonen esittää (s. 168–169) mielenkiintoisen ja uskottavan hypoteesin lausumanalkuisen *niin*-partikkelin kehittymisestä juuri tämäläisistä konteksteista, ja osoittaa, että *niin* + V -konstruktion tehtävänä on, kuten yksinäänkin esiintyvän *niin*-partikkelin, ilmaista samanmielisyyttä. Lisäksi *niin* + V -konstruktio ilmaisee, että sen puhujalla on omakohtaista tietoa edellisen puhujan esiin tuomista asioista.

Useinkaan *niin* ei kuitenkaan ole samanmielisyyden osoituskeinona riittävä, vaan partikkelin käyttäjä jatkaa samanmielisyyden ilmaisemista tai toisaalta jopa ilmaisee erimielisyyttä. Keskustelukumppani voi myös toiminnallaan osoittaa, ettei *niin* + V -konstruktio ole riittävä samanmielisyyden osoitin. Näissäkin konteksteissa *niin* on siis jatkoa ennakoiva. Samanmielisyyttä ilmaisevaa *niin*-partikkelia seuraava puhe voi joko ilmaista, että *niin*-partikkelin käyttäjä ymmärtää sen, mitä edellinen puhuja on tarkoittanut, tai se voi tuoda keskusteluun uuden, edellistä puhujaa tukevan lisäyksen. Sorjonen mainitsee (s. 181), että uutta tuova *niin*-partikkelia seuraava samanmielinen puhe on myös prosodisesti erotettu partikkelista; täten prosodia tukee vuoron semanttista rakennetta. Se, onko paljas *niin*-partikkeli riittävä samanmielisyyden osoitin, riippuu siitä, minkälaisessa suhteessa sitä edeltävä vuoro on menillään olevaan toimintaan. Jos toiminta on vielä kesken, *niin*-partikkeli voi yksinään

kin olla riittävä; muuten sitä odotuksenmukaisesti seuraa lisää puhetta.

Kun *niin*-partikkelia seuraa erimielisyyden osoitus, se esiintyy usein *mut*-partikkelin kanssa. Tällöin *niin*-partikkelin voidaan katsoa toimivan preferoimattoman toiminnan lykkäämisenä: erimielisyyden osoittaminen keskustelussa ei ole toivottua, ja *niin*-partikkelin avulla puhuja osoittaa orientoitumista tähän keskustelunormiin. Näiden kahden partikkelin muodostama kiteymä onkin itse asiassa fraasiutunut erimielisyyden osoitin. Toisaalta *niin* voi myös muodostaa oman intonaatioyksikkönsä, jota kuitenkin seuraa prosodisesti itsenäinen, *mut*-partikkelilla alkava erimielisyyttä ilmaiseva lausuma. Tällöin *niin* toimii selvemmin samanmielisyyden ilmaisijana, ja sitä seuraava *mut*-partikkelilla alkava lausuma tarjoaa toisenlaisen tavan suhtautua asiaan. *Niin* ei siis näissä konteksteissa toimi vahvana samanmielisyyden osoittimena, koska sitä voi seurata joko samanmielisyyttä tai erimielisyyttä ilmaisevaa puhetta. Vielä vähemmän samanmielisyyttä osoittava on *joo*-partikkeli, joka vastauksena kannanottoon ilmaisee vain kannanoton ymmärtämistä, ei samanmielisyyttä. *Joo*-partikkelilla ei kannanottoja otetakaan vastaan kovin usein Sorjosen aineistossa. Poikkeuksena ovat tilanteet, joissa toinen puhuja on ensin käsitellyt omaa toimintaansa, jota toinen arvioi seuraavassa vuorossa positiivisesti. Vastaamalla tähän arvioon omasta toiminnastaan *joo*-partikkelilla puhuja voi välttää kehumasta itseään, koska *joo* ei toimi samanmielisyyden osoittimena, vaan ottaa neutraalisti vastaan vuoron, jossa toinen puhuja on positiivisesti arvioinut häntä.

TIEDON VASTAANOTTO

Luvusta 8 käy ilmi, että *niin*- ja *joo*-partikkeleilla reagoidaan myös vuoroihin, joiden

sisältönä on jonkinlainen ilmoitus. Toisin kuin luvuissa 6 ja 7 käsitellyissä tapauksissa, joissa edellisessä vuorossa oli esitetty kannanotto ja partikkelia tyypillisesti seurasi muutakin puhetta, informaatiota vastaanotettaessa partikkeli muodostaa useimmiten yksinään koko vuoron. Tietoa vastaanottavat, itsenäiset partikkelit ovat toiminnan jatkoa ennakoivia: niiden tehtävänä on ilmaista, että toinen osanottaja on rakentamassa puhetoiminnallista yksikköä, joka ei ole vielä loppuun saatettu. Tällaisissa konteksteissa käytetään usein myös partikkelia *no*, mutta *no* eroaa *niin*- ja *joo*-partikkeleista siten, että sillä vastaanotetaan stereotyyppisiä toiminnan aloitusfraaseja (esim. *mut arvaa mitä*). Tällaisissa yhteyksissä *no* toimii kehotuksena jatkaa, siirtyä varsinaiseen asiaan. *Niin*- ja *joo*-partikkeleilla otetaan vastaan toimintaa, joka on jo pantu alulle. Niitä ei tavallisesti käytetä vastauksina fraasiutuneihin aloituksiin.

Yksi tyypillinen konteksti, jossa sekä *niin* että *joo* esiintyvät Sorjosen aineistossa, on puhelinsoiton synn ilmoitus. *Niin*-partikkelia käytetään toiminnallisesti maksimaalisen keskeneräisissä kohdissa eli sellaisissa kohdissa, joissa toiminnan ydin, soiton synn ilmoitus, on odotettavissa seuraavaksi. Usein soittaja saattaa tällaisissa kohdissa pitää tauon, jolloin vastaaja tuottaa *niin*-partikkelin, jossa intonaatio nousee. Edellisen puhujan vuoro voi tällöin olla syntaktisestikin kesken. Sorjosen esimerkissä 4 (s. 218) soittajan vuoro *No kuule se asia j- jonka takia mä soitan #oikeesti#*, on kesken sekä syntaktisesti että prosodisesti, mutta viimeinen sana on tuotettu narisevalla äänellä, mikä indeksoi suomen kielessä vuoron luovuttamista toiselle. Tässä kohtaa toinen puhuja tuottaa *niin*-partikkelin, jonka tehtävänä on Sorjosen mukaan ottaa vastaan edellinen vuoro vielä kesken olevana, toimintaa alulle panevana ja jatkoa ennakoivana.

Joo-partikkelilla otetaan myös vastaan tietoa kohdissa, joissa edellisen puhujan toiminta on kesken. Se eroaa *niin*-partikkelilla vastaanotetuista tiedottamisista kuitenkin siten, että *joo*-partikkelia edeltävät vuorot toimivat selvemmin itsenäisinä toiminnoina, jotka ovat osia suuremmasta toimintakokonaisuudesta. *Joo*-partikkelilla ei siis oteta vastaan sellaisia vuoroja, jotka edeltäisivät koko toiminnan syyn ilmaisemista, kuten esimerkiksi puhelinsoiton syyn ilmaisemista edeltäviä vuoroja. Usein *joo*-partikkelilla kuitataan ymmärretyksi ja ongelmattomaksi tietoa, joka on toiminnan kannalta taka-alaiistettu.

Myös kertomuksia otetaan vastaan *joo*- ja *niin*-partikkeleilla. Kertomuksille on ominaista, että kertojan tulee neuvotella keskustelussa itselleen tavallista vuoron rakenneyksikköä pidempi vuoro. Muutkin keskustelun osanottajat kuitenkin osallistuvat kertomuksen tuottamiseen ja sen tulkitaan kontekstissa; kertomuksen rakenne muovautuu keskustelussa kertojan ja kuulijoiden yhteistyön tuloksena. Kuulijoiden mukanaolon välineenä voivat silloin toimia partikkelit, jotka indeksisille kielenaineiksille tyypilliseen tapaan sekä kuvastavat että muovaavat tekeillä olevan kertomuksen rakennetta.

Kertomuksia vastaanottavat *niin*- ja *joo*-partikkelit toimivat samaan tapaan kuin muutakin tietoa vastaanottaessaan. *Niin*-partikkelilla otetaan vastaan kertomuksen käännekohtiin sijoittuvia lausumia; se voi esiintyä juuri, kun on odotettavissa päähenkilön esittely tai kertomuksen huippukohda. Näissäkin konteksteissa *niin* siis toimii kohdissa, joissa toiminta on jollain tavalla keskeneräistä. Täten se ennakoii jatkoa sitä edeltävälle toiminnalle. *Joo*-partikkeli taas sijoittuu kohtiin, joissa on kerrottu kertomuksen ymmärtämisen kannalta tärkeää taustatietoa. *Joo*-partikkeli ilmaisee silloin, että puhuja on ymmärtänyt taustatiedon, ja

samalla se siis ilmaisee annetun tiedon riittäväksi toimien siten myös kehoituksena jatkaa meneillään olevaa kertomusta.

Muunkinlaisissa tunnistamista vaativissa konteksteissa esiintyy *niin*- ja *joo*-partikkeleita. Niitä käytetään myös silloin, kun joku asian ymmärtämisen kannalta tärkeä henkilö tai seikka esitellään ennen varsinaista asiaan siirtymistä. Tällöin *niin* ilmaisee *joo*-partikkelia selvemmin puhujan tunnistavan kyseisen tiedon. Näihin *niin*-partikkelin tunnistamista implikoiviin käytäntöihin liittyy toisenlainen intonaatiorakenne kuin muuta tietoa vastaanottaviin: näissä konteksteissa *niin*-partikkeli tuetaan laskevalla tai kaksihuippuisella, eilaskevalla intonaatiolla. Näin tapahtuu erityisesti silloin, kun tunnistamisen perusteena on jokin aiempi, yhteinen puhutilanne. Sorjosen mukaan juuri näissä käytätavoissa tulee esiin *niin*-partikkelin alkuperä anaforisena kielenaineiksena: sillä osoitetaan tunnistettavaksi joku henkilö tai asia, josta on aikaisemmin ollut jo puhetta. Sorjonen esittää myös hypoteesin, jonka mukaan tämänkaltaisen anaforisluonteisen, tunnistamista implikoivan *niin*-partikkelin erottaa kataforisesta, eteenpäin katsovasta *niin*-partikkelista yleisemminkin sen prosodia. Tarkempi prosodininen analyysi olisi tietenkin tarpeen hypoteesin vahvistamiseksi, mutta ehdotus on mielenkiintoinen.

Myös *joo*-partikkeli voi toimia edellisessä vuorossa esiintyneen asian tunnistamisen merkinä, etenkin jos tunnistaminen perustuu muuhun kuin osanottajien edeltävään keskusteluun. Tämäntyyppiset tunnistamiskontekstit tuovat mieleen Himmelmannin (1996) demonstratiivipronominien käyttöön liittyvän yhteisen tiedon tyyppin, jolle Himmelmann on antanut nimen tunnistava (*recognitional*); tällä hän tarkoittaa nimenomaan sellaista yhteistä, yhteisöllistä tietoa, joka oletetaan jaetuksi samantapaisen taustan tai samaan puheyhteisöön tai

kulttuuripiiriin kuulumisen eikä niinkään osanottajien välisen aikaisemman keskustelun perusteella. Kaikissa tunnistamiskonteksteissa ei *joo*- ja *niin*-partikkelin ero ole kuitenkaan aivan selvä, koska myös *joo*-partikkelilla voidaan ilmaista tunnistetuksi sellainen seikka, josta keskustelijoilla on aikaisemmin ollut puhetta (s. 250). Yhtenä erona on, että *joo*-partikkelia käytetään rutiininomaisissa konteksteissa, joissa partikkelin tehtävänä on ilmaista, että edellä tullut tieto, esimerkiksi puhelinnumeron tai osoitteen osa, on vastaanotettu ja merkitty muistiin. Samalla puhuja voi ilmaista, että toiminta on vielä keskeneräinen ja jäädä odottamaan jatkoa, esimerkiksi juuri puhelinnumeron loppuosaa. Tällaisissa rutiininomaisissa konteksteissa ei *niin*-partikkelia käytetä. Sitä käytetään pikemminkin sellaisissa yhteyksissä, joissa toisen puhujan vuoro on maksimaalisesti kesken eli joissa partikkelia käyttänyt jää vastaanottamaan keskeistä tietoa. Kaiken kaikkiaan *joo*- ja *niin*-partikkelien ero tunnistamiskonteksteissa jää kuitenkin ainakin itselleen vielä hieman epäselväksi.

Kuten edellä kävi jo ilmi, partikkeleilla on omat kotiympäristönsä, mutta niillä on myös refleksiivinen kyky muuttaa kontekstia, jossa ne tuotetaan. Partikkelia voidaan käyttää epäodotuksenmukaisissakin paikoissa, ja jos näin tehdään, partikkelin käyttö panee osanottajat analysoimaan sen kontekstin uudelleen. Näin oli laita kysymyksiin ja direktiiveihin vastaavien partikkelien käytössä; samoin tietoa vastaanottavia partikkeleita voi käyttää refleksiivisesti. Koska *niin*-partikkeli yleensä esiintyy kohdissa, joissa toiminta on kesken, puhuja voi *niin*-partikkelia käyttämällä käsitellä toisen osanottajan jo loppuun saattamaa toimintaa keskeneräisenä. Esimerkit 23 (s. 256–258) ja 25 (s. 260) valaisevat erinomaisen hyvin partikkeleiden tätä puolta. Toisen puhujan tuottama partikkeli panee näissä esimer-

keissä edellisen puhujan jatkamaan syntaktisesti, prosodisesti ja toiminnallisesti loppuun saatettua vuoroa.

Kirjan luvussa 8 käsitellään myös *joo*-partikkelin käyttöä kohdissa, joissa topiikin jatkaminen kyseenalaistuu, kun kahdenkeskisessä keskustelussa kumpikin osanottaja tuottaa peräkkäin partikkelin. Näin ensimmäisen partikkelin käyttäjä voi kohdassa, jossa tietynlainen toiminta (esim. vastaus kysymykseen; esimerkki 23 s. 262–263) olisi odotuksenmukaista, osoittaa, ettei aio toimia odotetulla tavalla, ja siirtää näin vuoron toiselle osanottajalle, joka puolestaan tekee samoin. Tällaisissa keskustelun ongelmakohdissa voi molemminpuolista *joo*-partikkelia seurata joko saman topiikin jatkuminen tai toiseen topiikkiin siirtyminen. Toisaalta sekä *joo*- että *niin*-partikkelia voidaan käyttää sivusekvenssin jälkeen, kun palataan kesken jääneeseen toimintaan. Tällöin partikkeleilla on sellainen työnjako, että *niin*-partikkelilla puhuja palaa omaan, kesken jääneeseen puhetoimintaansa tai kehottaa toista osanottajaa tekemään näin, kun taas *joo*-partikkelilla puhuja aloittaa keskustelun sekvenssissä odotuksenmukaisen vuoron. *Niin*-partikkelin käyttö on Vilkkunan (1997: 271) mukaan yleisemminkin niin kieliopillistunut paluufunktioissa, että sitä on pidettävä lähes pakollisena, jos päälause seuraa alisteista lausetta. — Tässäkin kohdassa kirjaa yhdistyy mielenkiintoisella tavalla lausesyntaksin ja keskustelun sekventiaalisen rakenteen kieliopillinen analyysi. Käy aivan selväksi, että kieliopin tutkimuksessa ei ole syytä pitää erillään vuorovaikutusta, vuorottelua ja lauserakenteiden analyysejä.

LOPUKSI

Kirjansa lopussa Sorjonen käy läpi tutkimuksensa tärkeimmät tulokset ja sen annin muiden kielten tutkimukselle ja lingvistii-

kalle. Teoksen typologinen ja yleiskielitieteellinen merkitys on selvä, ja sillä on kaikki mahdollisuudet nousta partikkelien, keskusteluntutkimuksen ja laajemminkin kielen ja vuorovaikutuksen tutkimuksen klassikoksi.

Kirjassa on sekä nimi- että asiahakemisto. Argumentaatio on kauttaaltaan tarkkaa ja vakuuttavaa, ja teksti on taitavasti kirjoitettua, selkeää ja yleisesti ottaen helppolukuista. Edellä sanottua ja tulevaa kerrataan ja ennakoitaan juuri sopivasti. Kirja on myös hyvin toimitettu. Siellä täällä esiintyy englannin kielen konventioiden vastaisia kirjoitustapoja (*preceeds* po. *precedes* 'edeltää' s. 40), välimerkkien käyttöä (esim. pilkku *that*-sanalla alkavan relatiivilauseen alussa s. 216) ja kielipillisiä konstruktioita (*makes the subsequent continuation of the activity as a joint achievement* s. 219) sekä fennismejä (*kaivinkone* käännettynä ilmauksella *digging machine* s. 69), mutta ne antavat mielestäni kirjalle viehättävää paikallisuutta eivätkä millään lailla haittaa kirjan lukemista tai vähennä sen arvoa.

Sorjosen tutkimuksen suurimpana ansiona pidän sitä, miten siinä saumattomasti yhdistyy kieliopin, kielihistorian ja vuorovaikutuksen tutkimus. Sinänsä se toimii todisteena siitä, että maassamme kielten ja kielitieteen opetuksessa ja tutkimuksessa vallitseva useista lähtökohdista ammentava suuntaus on oikea. Suomessa ei kouluteta kapeasti vain yhden viitekehyksen ja tutkimusperinteen puitteissa toimivia teo-

reetikkoja, vaan laajanäkemyksisiä, tarkkaan aineistoanalyysiin pohjaavia kielen tutkijoita. ■

RITVA LAURY

Sähköposti: laury@ling.helsinki.fi

LÄHTEET

- HIMMELMANN, NIKOLAUS 1996: Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses. – Barbara Fox (toim.), *Studies in anaphora*. Amsterdam: John Benjamins.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. – *Viritäjä* 99 s. 337–357.
- tulossa: Zero person in Finnish: A grammatical resource for construing human reference. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: Case, space and person in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 1989: Itsenäinen palautemorfeemi. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinot* 1 s. 140–142. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- VILKUNA, MARIA 1997: Into and out of the standard language: The particle *ni* in Finnish. – J. Cheshire & D. Stein (toim.), *Taming the vernacular: From dialect to written standard language* s. 51–67. London: Longman.